

Schoolkeuze en apartheid in Nederland

Margo Trappenburg

Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisationswetenschappen, UU

1. Inleiding

In september 2003 zond de VPRO een tweedelige Dokwerk-documentaire uit over het dagelijks leven op een basisschool in de Utrechtse volkswijk Zuilen.¹ De leerlingen waren overwegend allochtoon met nog een substantiële minderheid autochtone kinderen van laag opgeleide ouders. De allerknappste kinderen in groep 8 behaalden een citotoets score die hoog genoeg was om toegelaten te worden tot de MAVO (vmbo, theoretische leerweg zou je tegenwoordig moeten zeggen). Het overgrote merendeel haalde dat niveau bij lange na niet. Alleen zeer getalenteerde leerkrachten kwamen toe aan lesgeven; hun (jongere) collega's hadden hun handen vol aan opvoeden, orde houden en politie-agent spelen. Binnen zes weken was de eerste leerkracht van groep 8 het al helemaal zat. Hij zocht zijn toevlucht op een eliteschool in Bilthoven, waar kinderen zomaar vanzelf naar de bibliotheek bleken te gaan om meer te lezen over wat hun meester had verteld. Waar les geven leuk en dankbaar werk was. Aan de lunch besprak ik deze documentaire met mijn collega's en wij waren het dadelijk eens: onze kinderen zouden nooit, herhaal nooit, terecht komen op zo'n school, en wij zouden nooit, herhaal nooit, meer zeuren over onze studenten, want lesgeven bij ons aan de universiteit was een peulenschil vergeleken bij de dagelijkse gevechten in Zuilen. Maar hoe moest het verder met de leerlingen uit *De school draait door?* Van een intrinsieke motivatie om te leren was bij deze kinderen niet veel te merken. Van hun extrinsieke motivatie was, na een zeer teleurstellende cito-uitslag, ook niet veel meer over. Zouden ze ooit nog goed terecht kunnen komen? Of zouden ze kiezen voor een carrière in de criminaliteit of voor levenslange uitkeringsafhankelijkheid? Zou het beter gaan met de kinderen van Zuilen als mijn collega's en ik niet zo categorisch hadden gezegd dat onze kinderen daar nooit tussen mochten zitten? Zouden onze kinderen een goede invloed hebben gehad op de minder bevoorrechte leerlingen aan de achterstandsschool? Zouden ze hun klasgenootjes hebben meegenomen naar de bibliotheek om een boek over dinosauriërs, rode planeten of het broeikas effect uit te zoeken? Zou dat het lot van de jonge leraren op school hebben verzacht? Of zou het dan omgekeerd zijn gegaan; zouden onze kinderen van lieverlee steeds minder leergierig zijn geworden en uiteindelijk net zo zijn gaan muiten als hun ongezeglijke klasgenootjes?

Eerder in 2003 verscheen een nieuw boek van de Britse politiek-filosoof Adam Swift, getiteld *How Not to Be a Hypocrite. School Choice for the Morally Perplexed Parent.*² *How Not to Be a Hypocrite* is onderdeel van een nieuwe (ofschoon nog bescheiden) trend in de rechtvaardigheidstheorie. Klassieke rechtvaardigheidstheorieën als die van Rawls, Nozick, Dworkin en Kymlicka gaan voor het grootste deel over de wijze waarop de samenleving door de overheid moet worden ingericht. De auteurs hebben het over rechten en aanspraken van individuen jegens de overheid: klassieke vrijheidsrechten, het recht op een decent bestaansminimum, "equal opportunities", het recht op behoud van de eigen cultuur. Swift daarentegen heeft het over de morele plichten van individuele burgers jegens hun kinderen, jegens hun medeburgers en jegens elkaar. Zijn boek lijkt in die zin op *If You're an Egalitarian, How Come You're So Rich?* van G.A. Cohen, waarin Cohen de vraag opwerpt of

¹ De school draait door, uitgezonden op 22 september en 29 september.

² A. Swift, *How Not to Be a Hypocrite. School Choice for the Morally Perplexed Parent*, Routledge, London 2003.

goed verdienende, links georiënteerde mensen niet de plicht hebben eigener beweging een begin te maken met een rechtvaardiger verdeling van geld en goederen. Waarom zouden zij niet een deel van hun inkomen afstaan aan de minder bedeelden?³

Swifts boek heeft ook wel wat weg van Ian Shapiro's *Democratic Justice*.⁴ Shapiro ontwierp een interessante theorie waarin de staat en ouders gezamenlijk en subsidiair verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van kinderen. De staat is verantwoordelijk voor de basisbehoeften van kinderen en moet daarom zorgen voor fatsoenlijk onderwijs. Ouders zijn verantwoordelijk voor de "best interests" van hun kinderen; zij moeten ervoor zorgen dat kinderen zich kunnen ontwikkelen tot unieke individuen en hun eigen talenten ontdekken en ontwikkelen. In Shapiro's theorie zijn ouders en de staat vervolgens gehouden in te grijpen als de andere partij zijn verplichtingen ten opzichte van de kinderen niet nakomt. De staat grijpt in als ouders hun kinderen mishandelen en verwaarlozen en ouders zouden moeten ingrijpen als de overheid het publieke onderwijs laat verloederen.⁵

Swift beschrijft de Britse variant van onze zwarte scholen problematiek. Hij begint zijn boek met een Britse rel uit 1996. De toenmalige Labour schaduwminister voor onderwijs, Harriet Harman, stuurde haar eigen kinderen niet naar de door Labour aangeprezen plaatselijke 'comprehensive' (middenschool), maar naar een katholieke school verderop (de oudste) en naar een grammar school, waar werd geselecteerd op intellectuele prestaties (de jongste). *En passant* werd duidelijk dat ook de zoons van premier Blair een katholieke school bezochten. We maakten in Nederland een soortgelijke rel mee rond Karin Adelmund, destijds staatssecretaris van onderwijs, die er zelf niet over piekerde om haar kinderen te sturen naar de zwarte scholen, waarvan zij de kwaliteit in publiek niet ter discussie wilde stellen.⁶ Harriet Harman werd in de Britse media – door journalisten – beticht van hypocrisie en inconsequent gedrag, maar werd vervolgens verrassend genoeg door tal van lezers in bescherming genomen. Deze ingezonden brieven schrijvers worstelden zelf ook gedurig met dit vraagstuk. Ze stemden op Labour en ze waren voorstander van openbare, algemeen toegankelijke, niet selectieve scholen, waar kinderen zouden leren omgaan met medeleerlingen uit allerlei milieus en waar de minder begaafde en minder bevoorrechte kinderen zich konden spiegelen aan hun klasgenootjes uit een *middle class* milieu. Maar ze wilden ook het beste voor hun kinderen en dat bracht hen er soms toe te verhuizen naar een buurt waar de plaatselijke comprehensive goed bekend stond, hun kind aan te melden voor een selectieve grammar school, zich te 'bekeren tot een geloof' zodat onderwijs op religieuze basis een optie werd, of zelfs hun kind te sturen naar een dure privé kostschool in Eton of Winchester. Deze ouders beseften dat door hun gedrag het niveau van de openbare buurtschool zou dalen en zij voelden zich schuldig tegenover de ouders en leerlingen die zich geen exit uit het publieke systeem konden veroorloven. Zij ruzieden erover met hun vrienden en burens en namen het elkaar soms wel en soms ook weer niet kwalijk als iemand de buurtschool de rug toekeerde.

Voor deze ouders schreef Swift zijn boek. In het eerste deel onderzoekt hij of en waarom een algemeen toegankelijk, publiek onderwijssysteem te prefereren is boven een systeem dat privé scholen toestaat op allerlei gronden. De belangrijkste reden is dat kiezen voor privé scholen een vorm van voordringen is. Je koopt voor je kind een voorrangkaartje dat ervoor zorgt dat hij of zij niet in de rij hoeft te staan voor goed universitair onderwijs. Je koopt een opleiding die dat kind een levenslange voorsprong zal bezorgen op zijn minder fortuinlijke leeftijdsgenootjes. Dat is simpelweg oneerlijk en dat zou je dus niet moeten doen. Een fatsoenlijke burger hoort in het stemhokje te kiezen voor een partij die het publieke

³ G.A. Cohen, *If You're an Egalitarian, How Come You're So Rich?*, Harvard UP, Cambridge (Mass), 2000.

⁴ I. Shapiro, *Democratic Justice*, Yale UP, New Haven 1999.

⁵ Over Cohen en Shapiro schreef ik eerder, vgl. M. Trappenburg, 'Against Segregation. Ethnic Mixing in Liberal States', *Journal of Political Philosophy*, vol 11, nr. 3, sept. 2003, pp. 295-319.

⁶ Vgl. NN, 'Adelmunds kroost op erg witte school', in: *Het Parool*, 30-3-2000, p. 5.

systeem verplicht stelt en geen exit daaruit tolereert. Al was het maar omdat de middenklasse ouders die dan op dat systeem aangewezen zijn niet zullen rusten voor het optimaal functioneert en zullen eisen dat er veel meer zorg, geld en aandacht wordt besteed aan de openbare scholen.

In deel 2 verdiept Swift zich in de vraag wat die weldenkende en goed stemmende ouder nu moet doen in het dagelijks leven. Mag hij of zij desondanks z'n kind naar een privé school sturen? Of moet hij zijn kind behandelen volgens zijn eigen politieke principes? Alan Ryan schreef een recensie van *How Not to Be a Hypocrite*.⁷ Volgens Ryan hangt Swift in feite de opvatting aan dat ouders de belangen van hun politieke gemeenschap moeten laten prevaleren boven die van hun kinderen. Hij vergelijkt Swift's standpunt met dat van de utilitaristische moraalfilosoof William Godwin: "Godwin, it will be recalled, insisted that if we were to be faced with a choice between rescuing Bishop Fenelon or his chambermaid from a fire, we should unhesitatingly rescue the Bishop, even if the chambermaid were our mother. To say that I know Fenelon is a great man, but she is my mother cuts no ice." Dat doet geen recht aan het genuanceerde standpunt van Swift.

Swift meent dat er zoiets bestaat als een continuüm van partijdigheid ten aanzien van je eigen kinderen. Aan de ene kant treffen wij toelaatbare, onvermijdelijke vormen van partijdigheid, zoals voorlezen aan je eigen kind voor het slapen gaan. Je weet dat dit goed voor je kind is en je weet ook dat niet alle ouders het doen, maar je hoeft je er gelukkig geen moment schuldig over te voelen. Aan de andere kant treffen wij de moeder uit de film *Serial Mom*, die tienermeisjes uit de weg ging ruimen om ervoor te zorgen dat haar eigen dochter cheerleader kon worden. Kiezen voor niet-openbaar onderwijs bevindt zich ergens tussen die twee uitersten. Het mag als je er goede redenen voor hebt: als de openbare school zo slecht is dat in redelijkheid niet van je kan worden verlangd dat je je eigen kind daaraan blootstelt of als je eigen kind qua aard en aanleg bij uitstek ongeschikt zou zijn voor die openbare school. Dat betekent dat er ook futiele redenen zijn die Swift niet acceptabel acht. Als kleine Charles het prima naar zijn zin heeft op de openbare school en daar ook heel redelijk wat opsteekt is het niet de bedoeling dat een ambitieuze vader hem toch naar Winchester stuurt omdat hij met Charles wil kunnen praten over daar aangeboden vakken als Grieks en Latijn of omdat een omgeving met Winchester klasgenootjes een geweldig netwerk zal kunnen zijn in Charles' toekomstige carrière.

Hebben wij iets aan de richtlijnen van Swift bij de bestrijding van de zwarte scholen problematiek in Nederland? Of kunnen we een analoge theorie verzinnen, maar dan toegesneden op de Nederlandse situatie? Deze vraag staat centraal in dit artikel.

2. *Structure of agency*

In de vier grote steden in Nederland is de helft of meer van de basisscholen overwegend zwart.⁸ In het hele land hebben 500 basisscholen meer dan 50 procent allochtone leerlingen.⁹ De segregatie in de hoofdstad is bijna volledig, zo bleek onlangs uit een rapport van het Kohnstamm Instituut.¹⁰ Op het journaal horen wij dat de Nederlandse taal geleidelijk aan zal worden aangepast: allochtone kinderen zien – afgezien van hun onderwijzend personeel – vrijwel nooit meer een autochtoon en dat zal zijn invloed hebben op wat als algemeen beschaafd nederlands wordt aangemerkt. Ouderwets ABN kunnen zij immers onmogelijk

⁷ A. Ryan, 'Abolish State Schools', *Times Literary Supplement*, 6 juni 2003, pp. 8-9.

⁸ Vgl. B.P. Vermeulen, *Witte en zwarte scholen. Over spreidingsbeleid, onderwijsvrijheid en sociale cohesie*, oratie, Elsevier, Den Haag 2001, p. 12.

⁹ 'Hulp voor zestien zwarte scholen', *NRC Handelsblad*, 22-2-2000.

¹⁰ M. Monden, 'Onderzoek: segregatie een feit', in: *Het Parool*, 27-8-2003, p. 1.

leren van een enkele juf of meester.¹¹ Uit een recent rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau blijkt dat het overgrote deel van de Turkse en Marokkaanse allochtonen in Nederland zich sterker identificeert met de eigen etnische groep dan met Nederlanders in het algemeen. Turkse en Marokkaanse allochtonen brengen hun vrije tijd in toenemende mate door in eigen kring, en hebben dus overwegend vrienden en kennissen van dezelfde etnische afkomst. Wat betreft hun opvattingen over de verhouding tussen ouders en kinderen en tussen mannen en vrouwen wijken deze allochtone groepen sterk af van de gemiddelde autochtone Nederlander.¹² Het lijkt niet onredelijk aan te nemen dat de integratie van deze allochtonen hapert omdat zij van meet af aan, dat wil zeggen al vanaf de basisschool, verkeren tussen mede-allochtonen. Onderzoekers veronderstellen ook wel dat het opgroeien zonder autochtonen nadelig uitpakt voor de kansen van allochtonen op de arbeidsmarkt. Een zwarte school (voornamelijk bevolkt door kinderen uit een lager sociaal-economisch milieu) biedt minder mogelijkheden om cultureel kapitaal op te doen en cultureel kapitaal (mensen kennen, dingen kennen, omgevingen wel eens van binnen hebben gezien) is een belangrijke factor voor je succes op de arbeidsmarkt.¹³ Er bestaat voorts “een duidelijke samenhang tussen het wonen in een concentratiebuurt en de etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring.”¹⁴

Sociologen zijn bij het signaleren van een probleem als dat van de zwarte scholen geneigd de vraag te stellen waar het nu precies door wordt veroorzaakt: ligt het aan de structuur of het systeem waarin individuen gevangen zitten of komt het door het gedrag van individuele actoren zelf (het bekende structure-agency probleem). In feite ligt deze structure-agency tweedeling ook ten grondslag aan het boek van Swift. In zijn eerste deel ligt de nadruk op de onrechtvaardige structuur van het Britse onderwijs, dat allerlei vormen van exit uit het publieke bestel toestaat en beloont. In het tweede deel betoogt hij dat actoren binnen dit perverse systeem toch minstens mede schuldig zijn en dat zij zich binnen zekere grenzen moreel verplicht zouden moeten voelen om de kwalijke effecten van het systeem te mitigeren. Het ligt niet alleen aan het systeem, het ligt ook aan de ouders, is hier de boodschap. Voor de Nederlandse situatie is het zinnig om van de structure agency tweedeling een driedeling te maken: ligt het aan structure 1, algemeen beleid (immigratiebeleid, integratiebeleid, volkshuisvestingsbeleid) of komt het door structure 2, het onderwijssysteem? Of komt het toch ook (mede) door het gedrag van ouderparen en kunnen deze daarop worden aangesproken?

Er is veel voor te zeggen om althans een deel van de oorzaak direct neer te leggen bij structure 1. Er is in Nederland sinds de jaren zestig een tamelijk ondoordacht immigratie en integratiebeleid gevoerd. Gastarbeiders werden geworven om korte termijn economische belangen van bedrijven veilig te stellen. Gezinshereniging werd toegestaan na een effectieve lobby van werkgevers, die niet telkens nieuwe gastarbeiders wilden inwerken en bovendien niet langer wilden opdraaien voor de kosten van de huisvesting van hun werknemers. De werkgevers beseften wel dat, zodra er hele gezinnen in ons land zouden verschijnen, de overheid de huisvesting voor haar rekening zou nemen.¹⁵ Ondanks de gezinshereniging bleef

¹¹ Vgl. K. Jaspert, ‘Taal blijkt in heel beperkte mate maakbaar’, in: *de Volkskrant*, 23-10-2003, p. 7.

¹² Vgl. J. Dagevos en R. Schellingerhout, ‘Sociaal-culturele integratie: contacten, cultuur en oriëntatie op de eigen groep’, in: J. Dagevos, M. Gijsberts, en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*, Den Haag 2003, hfdst. 10.

¹³ Vgl. Blom, S. (1998), ‘Van achterstandsbeleid naar segregatie’, in: F. Becker et al. (eds.), *Om de kwaliteit van het onderwijs*, Wiardi Beckman Stichting, Amsterdam, pp. 64-90 en Dominguez Martinez, S. en A. Vreeswijk (2002), ‘Ruimtelijke concentratie van allochtonen’, in: J. Veenman (red.), *De toekomst in meervoud*, Van Gorcum, pp. 39-54.

¹⁴ Dagevos en Schellingerhout, a.w., p. 340.

¹⁵ Vgl. M. Trappenburg, ‘Had het anders gekund? Over het Nederlandse integratiebeleid’, in: H. Pellikaan en M. Trappenburg, *Politiek in de multiculturele samenleving*, Boom, Meppel, te verschijnen.

men lang vasthouden aan het idee dat buitenlanders uiteindelijk zouden terugkeren naar hun land van herkomst en dus hun contact met de eigen cultuur niet moesten verliezen. Daarom werd veel geïnvesteerd in het behoud van de eigen culturele identiteit en veel minder in het socialiseren van nieuwkomers in de taal, zeden en gewoonten van Nederland.

De nieuwkomers waren over het algemeen aangewezen op goedkope huurwoningen in de mindere wijken van (vooral grote) steden. Hun buurtbewoners deden hun best om hen de Nederlandse waarden en normen bij te brengen, maar hielden daar na verloop van tijd mee op toen tal van welzijnsinstanties zich gingen ontfemen over de nieuwkomers en de nieuwkomers bovendien in zo grote getale de wijken gingen bevolken dat het op getalsmatige gronden onduidelijk werd wie verder wie zou moeten inburgeren en waarin.¹⁶ Pogingen van woningcorporaties om een spreidingsbeleid te voeren (op basis van vuistregels als: niet meer dan één allochtoon gezin per portiek) werden door middel van rijksbeleid ontmoedigd.¹⁷ De huidige segregatie in de grote steden en de gebrekkige integratie van veel allochtonen is voor een groot deel te wijten aan ondoordacht beleid op allerlei andere terreinen dan het onderwijs alleen.

Maar dat is niet het hele verhaal. Hoe erg het ook is met de segregatie in Nederlandse wijken, de segregatie op scholen is nog groter, met andere woorden: als een wijk 60% allochtonen en 40% autochtonen telt, dan zitten de witte kinderen toch veelal op een witte en de allochtone kinderen op een zwarte school.¹⁸ Hetzij vanwege structure 2 (het onderwijsbestel), hetzij vanwege agency (het gedrag van ouders).

Een opvallend verschil tussen het Nederlandse en het Britse systeem is dat hier niet zoiets bestaat als een norm dat je je kind in beginsel naar de openbare buurtschool stuurt. Het openbaar onderwijs trekt in Nederland ongeveer 1/3 van alle leerlingen en is daarmee dus eerder uitzondering dan regel. Maar wat is dan wel de algemene regel in Nederland? Sinds het einde van de schoolstrijd lijkt die regel in te houden dat je je kind stuurt naar de school die past bij je eigen religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging en dat een dergelijke school ook in beginsel beschikbaar moet zijn en van staatswege moet worden gefinancierd zodat de kwaliteit gewaarborgd is. Ben je katholiek, dan laat je je kind onderwijzen op een rooms katholieke school, ben je protestant dan gaat je kind naar een school met den bijbel. Heb je geen religie, dan kun je kiezen voor het openbaar onderwijs, maar ook voor een neutraal-bijzondere school, waar een speciale onderwijsmethode gepraktiseerd wordt (Jenaplan, Montessori of Dalton onderwijs).

De vrijheid van onderwijs geldt ook (eigenlijk zelfs in eerste instantie) de besturen van bijzondere scholen. In tegenstelling tot openbare scholen die in beginsel alle leerlingen opnemen die zich aanmelden (tenzij de gemeente een postcode beleid voert; dan mogen leerlingen uit verder weg gelegen postcodegebieden worden geweerd), mogen bijzondere scholen een toelatingsbeleid voeren om hun identiteit, hun onderwijskundig klimaat of hun levensbeschouwelijke richting veilig te stellen.

Het probleem met dit systeem – voortvloeiend uit het befaamde artikel 23 van de Nederlandse grondwet – is dat het sinds de ontzuiling volledig van karakter is veranderd. De meeste autochtone ouders zijn niet meer zo heel gelovig en veel bijzondere scholen doen ook niet zo bar veel meer aan hun religieuze identiteit. Maar zowel voor ouders als voor schoolbesturen is het bijzonder handig dat de mogelijkheid om een toelatingsbeleid te voeren

¹⁶ Vgl. F. Bovenkerk F., K. Bruin, L. Brunt en H. Wouters (1985), *Vreemd volk, gemengde gevoelens. Etnische verhoudingen in een grote stad*, Boom, Meppel/Amsterdam, zie ook L. van den Berg-Eldering, *Marokkaanse gezinnen in Nederland*, Samsom 1982, p. 195 e.v.

¹⁷ M. Trappenburg, 'Argumenten voor een spreidingsbeleid', in: *Socialisme & Democratie*, jrg. 60, nr. 1/2, 2003, pp. 39-46.

¹⁸ Rusk, D. en D. Frieling en L. Groenemeijer (2001), *Inside Game/Outside Game. Segregation and Planning in Metropolitan Areas*, onderzoeksrapport in opdracht van de ministeries van BZK, EZ en LNV, Washington/Delft 2001.

ondanks de ontzuiling is blijven bestaan. Autochtone ouders zoeken inmiddels niet meer naar een school die aansluit bij hun godsdienstige overtuiging, zij gaan op zoek naar ons-soort-ouders scholen, waar zij mede-ouders treffen uit een vergelijkbaar sociaal milieu.¹⁹

Bijzondere scholen hebben er dikwijls belang bij zich te profileren als een witte school en zij hanteren dan een wachtlijst met een daaraan gekoppeld intake gesprek dat moet plaatsvinden lang voor het kind vier jaar is, waardoor de meeste allochtone ouders – die niet verkeren in kringen waar men over schoolkeuze gaat praten als de peuter pas twee is – alleen al om praktische redenen niet voor een plaats in aanmerking komen.

Daar komt bij dat de overheid al langere tijd een zogeheten gewichtenregeling hanteert: autochtone kinderen van hoger opgeleide ouders tellen in de gewichtenregeling als 1,0 kind. Autochtone kinderen van lager opgeleide ouders tellen als 1,25 kind, terwijl allochtone kinderen bijna voor twee kinderen (1,9) meetellen bij het berekenen van het schoolbudget en de formatie.²⁰ Hoe goed bedoeld ook: deze gewichtenregeling draagt ertoe bij dat zwarte scholen lang niet altijd belang hebben bij ‘verwitting’; een te grote instroom van autochtone kinderen zou ertoe kunnen bijdragen dat men een deel van het onderwijzend personeel kwijt zou kunnen raken.

Ligt het nu aan structure 2 of aan het gedrag van individuele actoren (autochtone ouders)? Of is het de wisselwerking tussen beide? Het probleem lijkt vooral te maken te hebben met het feit dat het geheel van structure 1, structure 2 en agency geen enkele mogelijkheid lijkt te bieden voor moreel acceptabele middenwegen en een openlijke discussie daarover. Wat bedoel ik daarmee? Laten we beginnen met een voorbeeld. In 1988 verscheen een proefschrift van de socioloog Joop Teunissen. Teunissen volgde het dagelijks leven op een aantal basisscholen van verschillende etnische samenstelling (van zwart, tot grijs, tot overwegend wit met hier en daar een stipje). Hij interviewde ook de schoolleiders over hun problemen met ouders en leerlingen. Schooldirecties bleken duidelijk afwijzend te reageren op autochtone ouders die hun kinderen van school halen omdat er ‘te veel buitenlanders zijn’. “Een schoolleider zegt: ‘Het is wel eens voorgekomen ja, dat ouders hun kinderen van school halen ... niet vaak hoor. Dan is het van ‘al die buitenlanders’ of ‘al die zwarten’. Dan ben ik heel duidelijk ... dan zeg ik: als het daar om gaat, oké, ga dan maar naar die school met veel Nederlandse kinderen, ik wil je niet eens hier hebben.’ En een andere schoolleider: ‘Meestal is het niet duidelijk waarom ze dan hun kind van school halen, ja dan weet ik het wel hoor: omdat er veel buitenlanders zijn maar dat zeggen ze dan niet tegen mij en dat accepteer ik dan niet. Dan ga ik desnoods dagen met ze praten, net zolang tot ze zeggen waar het wel om gaat en als het dan de buitenlanders zijn, dan weten zij en ik genoeg ...’²¹ Het werd deze autochtone ouders blijkbaar niet toegestaan om met de school te bespreken hoeveel niet-Nederlandstalige kinderen er nog zouden worden toegelaten en wat dit zou gaan betekenen voor de lessen in de klas. Het uiten van zorgen daarover werd beschouwd als een vorm van racisme.

¹⁹ Zie R. Sikkes, ‘De keuzevrijheid van ouders’, in: *NRC Handelsblad*, 10 mei 2003, p. 7.

²⁰ Adam Swift stelt deze Nederlandse constructie ten voorbeeld aan zijn landgenoten. Hij merkt op dat het nogal ver zou gaan om van middenklasse ouders te verlangen dat zij hun kinderen op school doen in een achterstandsbuurt. Hij vindt het zelfs ver gaan om te streven naar gemengde buurten: “Mixed neighbourhoods are not on offer because respecting people’s freedom to live where they can afford means, in practice, accepting residential segregation.” ‘Busing’, het verplaatsen van leerlingen uit achterstandsbuurtten naar middenklasse scholen in betere wijken acht hij wel een goede oplossing, maar politiek gezien volstrekt niet haalbaar. In dat licht bezien is extra financieren een mooie uitweg: “We already do some of that in the UK. They do much more of it in the Netherlands. (...) [T]axing the well off is less intrusive than telling them where to live, or than forcing them to travel to socially mixed schools.”

²¹ J. Teunissen, *Etnische relaties in het basisonderwijs. ‘Witte’ en ‘zwarte’ scholen in de grote steden*, diss. UU, 1988.

Ofschoon de politieke correctheid uit de jaren tachtig op de opiniepagina's van de landelijke dagbladen lijkt te zijn verdwenen, is deze vermoedelijk in grote delen van de maatschappij nog steeds springlevend.²² Ouders krijgen op dit punt waarschijnlijk zeer weinig ruimte voor 'voice', zodat het zoeken van exit opties (een andere school) het enige is wat erop zit. Ouders die de openbare buurtschool overwegen kunnen niet aan de schooldirectie of het gemeentebestuur vragen of zij een bepaald maximum percentage niet Nederlandstalige leerlingen wil gaan hanteren voor de school. Dat is immers "uiteraard" niet het geval. Ouders die een school met 10, 15 of 20 % allochtone kinderen nog volstrekt acceptabel zouden vinden krijgen niet de verzekering dat het daarbij in beginsel ook blijft, en zij zullen dan wellicht veiligheidshalve alsnog kiezen voor een hagelwitte bijzondere school. Kiezen voor een lichtgrijze school op voorwaarde dat deze niet nog donkerder wordt is een morele keuze die niet kan worden gemaakt, terwijl kiezen voor een hagelwitte bijzondere school relatief weinig problemen oplevert, want daar zijn tal van morele argumentaties bij te bedenken die allemaal worden geaccepteerd (ik kies voor de sfeer van die school, voor de didactische aanpak, voor het godsdienstonderwijs, voor de extra's die ze bieden aan kinderen met leermoeilijkheden).

Wat voor de ouders geldt gaat ook op voor het bijzonder onderwijs. Ook hier is de morele ruimte voor een acceptabele middenweg nihil. Een bijzondere school kan kiezen voor strenge selectie aan de poort, waardoor alleen ouders die de grondslag van de school delen hun kind daarnaar toe mogen brengen. Of een bijzondere school moet een echt open toelatingsbeleid voeren en het risico nemen te veranderen in een zwarte school. In termen van onderwijsjurist Vermeulen: bijzondere scholen moeten ofwel consequent iedereen weigeren die niet binnen de richting past, "opteren voor herzuiling, afsluiting van de maatschappelijke pluriformiteit, afzien van het leveren van een bijdrage aan integratie, ofwel open staan voor leerlingen en ouders die de richting niet onderschrijven, vanaf welk moment elk beroep op de grondslag om zulke leerlingen ooit op richtinggronden te weigeren uit handen gegeven is, ook als sprake is van een dusdanige toeloop dat een witte vlucht ontstaat, de school zwart wordt en het reëel handhaven van de identiteit illusoir wordt."²³ Vermeulen noemt dit een perfide paradox. Het is geen wonder dat bijzondere scholen dan hun toevlucht zoeken in impliciete en tersluikse selectie, door middel van wachtlijsten, ouderbijdragen en intake gesprekken.²⁴ De gulden middenweg – zeg: maximaal vijf niet Nederlandstalige kinderen per klas – is ook voor scholen moreel ontoelaatbaar verklaard. Een bijzondere school die expliciet een quotum zou hanteren handelt in de strijd met de Algemene Wet Gelijke Behandeling. Het spreidingsbeleid in de gemeente Ede, waar alle basisscholen streefden naar een quotum van 25 % allochtone leerlingen per school, ook op bijzondere scholen, was voor de Commissie Gelijke Behandeling onacceptabel.²⁵

Wij zitten merkwaardig genoeg met een systeem waarin op het niveau van structure 2 en agency maar twee moreel acceptabele opties bestaan: (1) volledige omarming van het multiculturalisme en het non-discriminatiebeginsel of (2) segregatie. Er is geen ruimte voor keuzes die uitgaan van de gedachte dat allochtone kinderen moeten worden opgenomen in de *mainstream middle class society* en dat dit het beste lukt in klaslokalen waar die middle class society daadwerkelijk en blijvend als *mainstream* kan blijven bestaan.

²² Vgl. R. Cuperus, 'Het integratievraagstuk van Charlois – Toedekkers tegenover Paniekzaaiers', in: *Socialisme & Democratie*, 2003, jrg. 60, nr. 10-11, pp. 70-75.

²³ Vermeulen, a.w., p. 48.

²⁴ Vermeulen, a.w., spreekt hier van een perfide paradox.

²⁵ www.cgb.nl, oordeel 2003-105.

3. Wie kan er wat aan doen?

Is er nog hoop voor de kinderen van Zuilen? In het huidige systeem zijn de enige actoren die de segregatie kunnen doorbreken allochtone ouders. In beginsel is er niets wat hen ervan mag weerhouden hun kind aan te melden bij een witte jenaplan school, een witte vaag christelijke of een witte licht katholieke vestiging. Als zij daar door het schoolbestuur worden geweigerd (terwijl zij zouden kunnen aantonen dat voor autochtone kinderen wel plaats was hoewel hun ouders de grondslag van de school net zo min leken te delen), dan kunnen zij naar de Commissie Gelijke Behandeling stappen om hun recht op toegang af te dwingen. Dit vraagt evenwel nogal wat van allochtone ouders: zij zullen zich heel vroeg moeten gaan bezighouden met het zoeken van een school voor hun peuters om te voorkomen dat de witte school in kwestie eenvoudigweg meldt dat zij, gezien de wachtlijst, niet voor een plaats in aanmerking komen. Zij zullen zich niet moeten laten intimideren door verholde pogingen tot ontmoediging (“Weet u zeker dat Murat zich hier thuis zal voelen? Realiseert u zich dat Fatima geen hoofddoek zal mogen dragen? Heeft u wel bedacht dat wij als protestants christelijke school bijbelverhalen vertellen en christelijke psalmen aanleren?”) Zij zullen soms bereid moeten zijn een hoog schoolgeld te betalen of hun kinderen naar een school in een andere wijk te vervoeren met alle problemen vandien. Het is voorstelbaar dat een gemeentebestuur zich realiseert dat dit nogal wat vergt van veelal lager opgeleide ouders, die niet goed thuis zijn in het Nederlandse systeem. Zo’n gemeentebestuur zou zich ten opzichte van de allochtone kinderen verplicht kunnen voelen om hun ouders te ondersteunen bij de schoolkeuze: door informatie aan te bieden op een tijdstip waarop zij nog niet te laat zijn voor de wachtlijst op een elitaire school, door veilig bus- of taxivervoer aan te bieden naar verder weg gelegen scholen, door te helpen met juridische middelen als de school een impliciet of expliciet selectiebeleid voert. Op bescheiden schaal zien we tegenwoordig inderdaad allochtone ouders die zich actief inzetten voor goed onderwijs voor hun kinderen en proberen om hen geplaatst te krijgen op een witte of lichtgrijze schaal.

Gemeentebesturen zouden voorts – deze oplossing is iets structureler - kunnen kiezen voor een spreidingsbeleid-met-zachte-drang, wat kan worden volgehouden zolang iedereen zich eraan houdt. In Tiel krijgen allochtone ouders, als hun kind drie wordt, een consulent op bezoek die hen helpt bij hun schoolkeuze. In Maassluis wordt gewerkt met een quatum systeem gebaseerd op bevolkingscijfers per wijk. Zwarte scholen in Doesburg verwijzen nieuwe allochtone leerlingen door naar andere scholen.²⁶ Het is geen toeval dat deze initiatieven worden bedacht en opgezet in kleinere gemeenten waar nog iets te spreiden valt. Voor de vier grote steden is spreiding geen oplossing meer. De tragiek van de recente Rotterdamse discussie over spreiding is dat men dit beleid presenteert als een laatste redmiddel in een absolute noodsituatie. Men lijkt te streven naar spreiding van overlast, criminaliteit en ellende. Spreiding zou echter een middel moeten zijn om allochtonen te helpen met inburgeren, om kinderen goed Nederlands te leren en om kinderen te leren dat zij thuis horen in een grotere wereld dan hun eigen allochtone wijk.

En ten slotte is het denkbaar – maar niet heel waarschijnlijk – dat de politiek zich zou realiseren dat het eigenlijk raar is dat het in dit land onmogelijk is om een fatsoenlijk inburgering-door-spreidingsbeleid te voeren in het onderwijs. Het wordt in Nederland wenselijk geacht etniciteit te registreren op de arbeidsmarkt; men werkt daar zonder juridische problemen met streefcijfers en positieve actie. Het wordt volkomen juist bevonden om de etniciteit van leerlingen te registreren om op basis daarvan het budget en de formatieruimte van scholen te kunnen bepalen. Allochtonen worden hier zonder enig probleem aangesproken als leden van ‘de Turkse gemeenschap’ of ‘de Marokkaanse gemeenschap’. Als er problemen

²⁶ R. Koelewijn en F. Weeda, Spreiding voorkomt zwarte scholen, *NRC Handelsblad*, 26-2-2000.

zijn met jongeren die tot een van die gemeenschappen behoren stelt de overheid zich in verbinding met vertegenwoordigers van die gemeenschap. Wat is er dan in hemelsnaam zo vreselijk mis met een spreidingsbeleid?

In een volledig kleurenblind republikeins inburgeringsregime als het Franse kan ik me voorstellen dat het voeren van een expliciet spreidingsbeleid in zou gaan tegen alles waar de republiek voor staat. Maar hier in Nederland, waar al zoveel regelingen rekening houden met de culturele of religieuze identiteit van groepen, is het merkwaardig dat quota en spreiding anathema zijn. Misschien dat de overheid een manier zou kunnen vinden om een middenweg tussen multicultureel hoera-denken en segregatie alsnog moreel en feitelijk mogelijk te maken.

